

TARİH VE BİYOGRAFYA

A. Adnan - Adıvar

Beşerî bilgiler arasında tarih bilgisi kadar insanları yakından kavramış bir bilgi daha yoktur denilebilir. Tarih herkesi alâkadar etmiş, herkes onun derinliklerine bakmağa ve kendisinden evvel, daha evvel ve daha evvel gelmiş geçmişlerin hal-ü şanını, karşılaştıkları vak'aları, bu vak'aların kahramanlarını, muhârebe meydanlarında akan kanların tasvirini ve belki biraz da evvel zaman içinde ilim ve medeniyetin, insanların yaşayış tarzının hikâyesini öğrenmeği arzu etmişti. Hattâ bu öğrenmek istenilen vak'alar ve hayat hikâyeleri yalnız insanların hayatına hasredilmemiş hayvanları, nebatâtı, üzerinde yaşadığımız toprağı ve nihayet başımızın üstünde dönen göklerdeki ecrâmın hal tercümelerini araştırmak da bir nevi tarih tedkiyki sayılmıştır. İşte bunun içindir ki, garbde Lâtin memleketlerle Anglo-saksonlar diyârında târihe Yunancada tedkiyk, araştırma manâsına gelen *ιστορια* kelimesinden alınarak *histoire*, *history* kelimeleri alem olmuştur. Bundan dolayı garbde bir tarafta peygamberler tarihi, siyasî tarih, askerî tarih, medeniyet tarihi v.s. varken bir tarafta da hayvanat ve nebatât dediğimiz ilimlere tabiat tarihi (*Histoire naturelle*) ismini veriyoruz. Almanlarda *tarih* mukabili olarak hem *historia* hem de vaki olmak masdarından gelen *Geschichte* kelimesi vardır. Fakat her ilim gibi araştırmaya ihtiyaç gösteren bu bilgi şubesine *historia*'dan gelen kelimenin daha yakışık aldığı muhakkaktır. Şarkda ise *tarih* kelimesi sâdece vakti, bir vak'anın vuku'u zamanını meselâ bir mektubun, bir kitabın yazıldığı gün, ay ve yılı göstermek manâsına gelen «belki de ecnebî» bir kökten alınmıştır. Cermenlerde vak'aların hikâyesini bildiren bir kelime, şarkda ise ancak vak'anın vuku'u zamanını ifâde eden bir kelime, *tarih* dediğimiz mâhiyete alem olduğuna nazaran şarkda *tarih*'in daha ziyâde kronolojik tarafı nazarı dikkate alın.

miş olduğuna, Cermenlerde ise hadd-i zâtında vak'ının sûret-i cereyanına ehemmiyet verildiğine hükmetmek filolojiye dayanarak irtikâb edilmiş bir hatâ olur.

Her halde vak'alarda, keşiflerde, iktisâdî hâdiselerde müessir olmuş insanların hayat hikâyesi o vak'aların ve hâdiselerin izâh ve tefsiri için mühim olduğu gibi taş, toprak, güneş, ay, nebat, hayvan velhâsıl başlı başına bir complexus teşkil eden her realitenin hayat hikâyesi de umûmî âlem tarihinin te'lifinde en çok muhtaç olduğumuz vesikalardır. İşte biz burada alelâde biyografi denilen ve siyasi, millî tarihlerin inşâ malzemesi sayılan hal tercümelerini nazar-ı dikkate almak istiyoruz. Bunların eski çağlarda en güzel bir eserinden bahsetmeden evvel hatırlatalım ki bir çok Yunanlı müverrihlerin eserlerinde vak'aların tarif ve tavsifi, memleketlerin coğrafyası, milletlerin âdât ve ahvâli pek güzel tasvir edilmiş olmakla beraber isimleri tarihe geçmiş kimselerin hayat hikâyeleri fikrî bir yoldan tedkîyk edilmiş denilemeyeceğini söyleyebiliriz. Meselâ ilk meşhûr müverrih Herodotos'un eseri, İran, Babil ve bütün şark memleketleriyle Mısır'ın tarihini ihtivâ etmekle beraber ferdin biyografisinden ziyade etnografik ma'lûmâtla mücehhezdir. Bundan başka yine bu eserde şimalî Tesalya'daki Tempe geçidinin bir hareket-i arz neticesinde açıldığına, Nil nehrinin Mısır meydana getirdiğine dair ma'lûmât da vardır. Kendisinden sonra gelen büyük müverrih Thukydides daha ziyade ilmi ve felsefî bir tarzda Pelepones muhârebeleri tarihini yazmış ve Atina'daki meşhûr veba salgınını (M. Ö. 435-425) fevkalâde bir sıhhatle tarif etmiştir. Kendisinin yarım kalan eserini ikmal eden Theopompos yazdığı on iki kitaptan ibâret Yunan tarihinde (*Syntaxis Hellenicon*) daha ziyade şahısların karakterlerine dikkat ederek Tacitus'un mübeşşiri olmuştur. İşte bu umûmî ve husûsî tarih müelliflerinden sonra gelen ve eski Yunan'ın Boeotia bölgesinde Choeronea şehrinde doğan ve sonra Romada yetişen meşhûr Plutarchos (Plutarque)'un tercüme-i haller vâdisinde tuttuğu yol pek kendine mahsûs bir yoldur. Onun yazdığı hal tercümeleri aslâ avâmî ve insanları eğlendirmek için yazılan menkıbevârî yazılar değildir. Bilâkis *Mukayeseli Hayatlar* (βιοι παραλληλοι) adlı eseri uzun seneler süren bir teebbü mahsûlû mufassal bir eserdir. Bu eserde tercüme-i hâli yazılan insanın karakteri ve tarih içinde onunla mukayese edilebilecek diğer bir şahsiyetin hayat ve icra-

atıyla mukayese edilmektedir. Bu iki şahsiyet ekseriyâ biri Yunanlı, diğeri Romalı olmak üzere seçilmiş olduğu için müellifin bu eseri yazmaktan bir maksadı da mensûb olduğu Yunan camiasında yetişen büyüklerin hiç olmazsa fikren Romalılara üstünlüğünü belirtmek olduğunu söylerler. Bu iddiaya rağmen Plutarchos eserinin daha ilk sahifelerinde Theseus ile Romulus'den bahsederken her ikisinin de iyi ve kötü taraflarını belirtmekten geri durmamıştır. Maamafih bu her vakit böyle devam etmemiş, memleketi olan Isparta'nın kahramanları ve faziletkârlarını, bu kıta için hissettiği husûsî bir alâkaya uyarak, Atina'nın büyük fazilet ve ahlâk kahramanlarına tercih etmekten kendini alamamıştır.

Plutarchos'dan sonra Romalı tarihçi Suetonius (öl: 160) büyük adamların hayatlarının hikâyesini *De viris illustribus* adıyla ve bundan başka on iki imparatorun hal tercümelerini yazmıştır. Aradan hayli bir müddet geçtikten sonra Einhard (öl: 844) isminde bir tarihçinin Charlemagne'ın *Vita Caroli Magni* ismiyle yazdığı tercüme-i hâli meşhûr olmuştur.

Şark'da İbn Hişam (öl: 883)'in Peygamber'in tercüme-i hâline dair yazdığı *Siresi*, Şark'da yazılmış ehemmiyet ve dikkate şayan ilk biyografidir. Belki bundan evvel şark şâirleri kasideleri içinde memdûhlerinin hâl tercümesinden bahsetmiş olabilirlerse de bunlar bizim anladığımız manâda tarihe kaynak teşkil edecek eserler sayılamaz. Şunu da zikretmek lâzımdır ki şarkda siyerler, menakibnâmeler, tezkireler ve hele bunlara karıştırılan tabiat üstü hikâyeler pek makbûl sayılmakta idi. Maamafih bunlardan başka İbn Hallikân'ın pek meşhûr olan *Vefeyat ül-Ayan*'ı İbn Kifti'nin *İhbar ül-ülema'sı* ve nihayet İbn Useybiya'nın bilhassa hekimlerin tercüme-i hâlinde bahseden *Uyun ül-enbâ'sı* şarkda ve garpde rağbet ve itimâda mazhar olmuş te'liflerdir.

Bunlardan evvel Bizans Tarihçileri de hal tercümeleriyle meşgul olmuşlar ve meselâ Nicephoros'un kayın babası Bizans İmparatoru Alexius Comnenos'un hal tercümesine dair yazmak teşebbüsünde bulunduğu meşhûr eser vefatından sonra zevcesi prenses Anna Comnena tarafından kaleme alınmış ve 1148'de itmam edilmiştir.

Endülüs'de İbn Başkûval (öl: 1183) ulemanın bir tercüme-i haller mecmuasını vücûde getirdiği gibi yine bu asır içinde hâlâ kıymet ve ehemmiyetini muhafaza eden Beyhaki'nin *Tarih-i*

Beyhaki'si vardır. İşte bu devirden itibâren şarkda en ziyâde tercüme - i hallere ehemmiyet verilmeğe başlanmış ve hemen bütün tercüme - i hal işini inceleyenler ensâbcılığa dökülmüşlerdir. Bu ensâbcılığın şarkda gördüğü rağbet uzun müddet devam etmiştir. Maamafih bu tercüme - i hâl müellifleri ile nessablar arasında doğrudan doğruya memleket tarihi yazmağa başlayanlar da yok değildir. Meselâ İbn Asakir Şam ülemasının bir tezkiresini vücûde getirdiği gibi bir de Şam tarihi yazmağı ihmal etmemiş tibki bunun gibi Ömer b. Adim yazdığı büyük Haleb tarihine Haleb ülemasının hal tercümelerini ilâve etmiştir. Bu usûl Osmanlı türklerine de intikal ederek bütün vekayinâmelerde her devrin nihâyetine kısa veya uzun bir tercüme - i haller bâbı ilâve olunmuştur. Diğer taraftan Osmanlı türklerinde siyaset, ilim ve şiir sahasında meşhûr olmuş insanların hal tercümelerine dair bir nice eserler vardır. Bunlar arasından misâl olarak Taşköprü - zâde'nin *Şakayık - ı Numaniye'sini* alalım : Bu eserde fâideli ma'lûmat arasında efsânelere ve lüzumsuz fıkralara tesâdüf olunmakta ve bilhassa türkçe tercümesi okuyanı yoracak müseccâ ve tumturaklı ifâde ile yazılmış bulunmaktadır. Bu tercüme dikkatle okunursa her âlim veya müellifin tercüme - i haline başlarken birçok beylik sıfatlar yerli yersiz israf edildikten sonra neticede bu müellifden eser namına büyük bir şey kalmadığı görülünce *Şakayık - ı Numaniye'den* istifâde edilirken ne kadar dikkatli davranmak lâzım geldiği anlaşılır.

Daha yeni zamanlara doğru gelirse artık şarkda da garpda da hal tercümeleri o kadar çoğalmıştır ki onların ismini burada saymak bile mümkün değildir. Fakat şuera tezkireleri, siciller çoğaldığı nisbette tekâmül etmiş demek mümkün olamayacaktır. Garpda bu biyografiler daha ziyade hal tercümesi lügati denilen a'lam kamusları içine girmiş ve bizde XIX. asırda Kamus ül - a'lamlar ve sicill - i osmaniler doğmuştur. Sonra bütün umumî ansiklopedilerle, ihtisas ansiklopedileri, avamî ansiklopediler hâl tercümelerini aslâ ihmâl etmemişlerdir. Hele en son zamanlarda romanse denilen tarzda yazılan hâl tercümeleri, tarihî romanlar, tarihle alâkadar olan dürüst zihinleri karıştıracak bir mâhiyet almış ve bunlarla dolan kafaları realiteden gittikçe uzaklaştırmıştır. Hakıyki tarih araştırmacıları, böyle tarihî romanların ve romanse hal tercümelerinin okunmasını ekseriyâ yanlış mübalâğalı ma'lûmatla kafayı doldurup fakat güzel vakit geçirmek isteyenlere bırakmak lüzûmunu takdir

ederler. Halbuki diğer taraftan itimada şayan hal tercümelerinin umumî râğbete mazhar olmasından başka tarih bilgisiyyle uğraşanlar için de çok büyük kıymeti olduğunu söylemeğe dahi hacet yoktur. Tarihde âmil ve faal olmuş fertlerin herbiri bir complexus individuel olmak itibariyle onların hayat hikâyeleri tarihin seyrini tesbit husûsunda mühim bir rol oynar. Yalnız bu hâl tercümelerinde nazar - ı dikkate alınacak ehemmiyetli bir noktaya geçmeden evvel şurasını hatırlatmak lâzımdır ki her milletin müellifleri ilk çağlardaki menşe ve tarihlerini hurafevi bir şekle sokarak bu şekil altında tarih yazmakta ısrar etmişlerdir. Maamafih bundan dolayı hiç bir milleti ve hiç bir kimseyi muâheze etmeğe hakkımız yoktur. Çünkü yalnız tarihde değil bütün bilgi şubelerinde böyle hurafevi görüşlere ve bâtil itikatlara kaçan unsurlar vardır. Maamafih bu unsurlardan tarihçi kendini kurtarmak için uğraşmağa şiddetle mecbûrdur. Orta çağlarda hele tabiat hâdiselerinin izâhında olduğu gibi rasyonel yola giderek hurafe ve bâtil itikatlardan ilmi kurtaranlar yanında tarihi de bu gibi gayr - ı akli unsurlardan temizleyen müellifler vardır. Hele tarihde mazinin uzaklıklarındaki vâkıalarda bu unsurları def'etmekten daha güç en yakın zamanlardaki unsurları def'etmektir. Çünkü dinî, siyasi, içtimai bakımlardan müellifler üzerinde husule gelebilecek baskılar ilâve, tarh, mübalâga ve tahrif suretinde tecelli edebilir.

İşte bütün bu gibi te'sirlere hal tercümelerini yazacak olan müelliflerin bilhassa dikkat etmeleri lâzımdır. Çünkü şahısların hayatına efsâne, hurafe sokuşturmak hiç aslı olmayan bir vak'a ihdas etmekten bin kat kolaydır. Meşhûr bir zatın bir sözünden, bir yazısından istifâde edilerek onun hayatına kahramanlıklar ve yahud korkaklıklar sokulabildiği görülmüştür. İşte tarihe kaynak olabilecek hal tercümelerini mevsûk bir şekilde vücûde getirmek için sarfedilecek emek aslâ boşa gitmiyeceği gibi aksine olarak uydurmalar, yakışdırmalar ilâvesiyile yazılan hal tercümeleri de onların müellifleri üzerine tarihin lânetini celbeder. Bu arada fazla tafsilât tedariki için girilen derin araştırmaların müellifleri bâzen hatâyâ düşürdüğü de vakidir. Hal tercümeleri yazılacak zatın doğum, ölüm tarihi, menşe'i, ailesi elbette mühimdir. Fakat bu husûsda mübalegaya gidilerek meselâ bir şahsın kayın pederinin isim ve mahlasını günlerce aramak, doğduğu sene kâfi iken ayı hattâ günü ve bâzen, mübalagasız söylüyoruz, saatini soruşturmak-

da ve meselâ bir âlimin gayr-ı meşhûr bütün hocalarını, bütün talebesini saymakda ve aslâ tarihle temasa gelmeyecek olan evlâdının kaçının kız, kaçının oğlan olduğunu araştırmakda tarih noktasından hemen hiç bir faide yoktur. Diğer taraftan tir kumandanının her muharebeden muzafferden dönüşünde vaktin hükümdârına ağır hediyeler getirdiği ve hükümdarın da ona hil'atler giydirdiği mükerreren yazılmış olan bir ansiklopedi mekalesinde bu karşılıklı hediye ve hil'at cilvelerinin bir sinin bile çıkarılmasına muvaffakiyet hâsıl olmaması bizde biyografinin nasıl telakki edildiğini gösterecek bir misâldir. Şurası bilinmelidir ki, hal tercümelelerinin kıymeti uzunluğuyla ölçülmez. Belki tarih için lâzım olan kayıtlar onların kıymetini teşkil eder. Eski tezkirelerimiz, s cillerimiz ve menakıbnâmelerimiz bu husûsda ekseriyâ tafsilâta kaçmağı tercih etmişlerdir. Diğer taraftan da uslûbda ifâdelerin kuvvetini çoğaltacak yerde ibham ve ihâma kaçarak asıl hakıykatı örtecek seci ve tumturak gibi edebî san'atler ve bâzı kere okuyanlara neş'e bile vermeyen fıkralar hal tercümesi yazarların vakı'a makalelerini uzatır fakat yazılarının ilmi kıymetini azaltır.

Velhâsıl biyografya tarih için lüzum ve faidesi olmayacak nesâbıkdan, fıkracılıktan ve bilhassa kahramana taparlık itikadiyle uydurulmuş efsanelerden kurtulmuş olarak yazıldığı ve yahud eskiden yazılmış olanlar tarihçiler tarafından bu noktalar nazarı dikkate alınarak süzgeçten geçirilip okunduğu müddetçe tarihin pek mühim esâs kaynaklarından biridir.